

Dit artikel is eerder verschenen in *Roon*, jrg. 18, nr. 4, dec. 1996.

Omtrent de laatste pastoor van Roderwolde

Een historisch misverstand

In het eerste nummer van 1996 van **ROON** schrijft Jan Fonk in een kort artikel over de predikanten van Roden het volgende: " Na de Reformatie van 1594 in onze provincie werden alle priesters uit hun ambt ontheven. Ze konden toen naar keuze predikant worden of vertrekken. Sommige pastoors werden toen pastor in de hervormde kerk. De pastoor van Roderwolde volgde waarschijnlijk de wegtrekkende soldaten en hij nam de kerkelijke gegevens mee, want er zijn geen doopboeken uit de tijd voor 1600 gevonden." Fonk put zijn gegevens uit het bekende boek van T.A. Romein, *De hervormde predikanten van Drenthe* 1). Ds. Romein herhaalde op zijn beurt datgene wat kort vóór hem J.S. Magnin, de eerste provinciaal archivaris van Drenthe, ook al had geschreven in zijn *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe*. 2).

Tot ver in de 20e eeuw hebben historici niet anders gedacht dan hun 19e eeuwse voorgangers en hebben ze min of meer kritiekloos Magnin 's opvatting als historisch vaststaand feit naverteld. Ook in het Rijksarchief in Assen treft men deze versie aan: "De laatste pastoor, die de Spaanse legerbenden schijnt te zijn gevolgd toen deze Drenthe moesten ontruimen, heeft waarschijnlijk alle boeken, registers en papieren tot de kerk-pastorie en vicarie behorend, meegenomen.", schrijft mevr. Blom in haar inleiding op het Roderwolder kerkarchief.³) Door gebrek aan meer informatie werd ook in *Rowol toendertied, van kerspel naar buitendorp* (1989) Magnin's verhaal opnieuw verteld.⁴)

Een aantal jaren geleden bleek echter, bijna bij toeval, dat er in het Rijksarchief in Assen wel degelijk meer gegevens te vinden zijn over die roerige periode tijdens en kort na de Reformatie in Roderwolde. Achteraf zou men kunnen spreken van een historisch misverstand, dat sinds de 19e eeuw een eigen leven is gaan leiden. Dit misverstand berust op het legendarische verhaal hoe de laatste pastoor van Roderwolde, in onvrede met de nieuwe leer, alle papieren met zich mee naar het zuiden sleepte. Zelfs werd er wel verteld dat hij in de buurt van Brussel alles verbrand zou hebben. Bij Magnin is de boze pastoor nog anoniem, bij Romein vindt men al wel een naam.

Jacobus Santvoort

Wie was dan wel die laatste pastoor van het oude geloof in Roderwolde, en wat gebeurde er met hem na de Reformatie in 1594?

Zijn naam was Jacobus Santvoort, mogelijk familie van Dr. Writzerus Santfoerden, een bekend persoon uit de 16e eeuw in Groningen en zakelijk verbonden met de familie van Ewsum. Deze Writzerus was doctor in de medicijnen en in 1560 werkzaam voor Wigbold van Ewsum, de bouwer van Nienoord. Hij zorgde o.a. voor de benodigde gelden om de turfwinnerij van Wigbold van Ewsum te financieren. Writzerus Santvoort had bovendien in die jaren het gebruik van het "heerdland" gelegen te Mathuizen (Matsloot) 5).

De eerste jaren na de Reformatie waren zeer onrustig. Drenthe werd verdeeld in drie classes: Meppel, Emmen en Rolde. Roderwolde hoorde kerkelijk evenals de andere Noordenveldse gemeenten onder de classis Rolde 6). Tijdens de eerste classisvergadering op 12 augustus 1598 moest er streng volgens de instructies van Stadhouders Willem Lodewijk van Nassau orde op zaken worden gesteld. Het bleek dat er in diverse gemeenten nog steeds hardnekkige "papen" aanwezig waren. Dientengevolge waren daar dus ook nog geen nieuwe predikanten aangesteld. Ook pastoor Jacobus Santvoort uit Roderwolde hoorde bij die halsstarrigen. Zij kregen van de classis het volgende voorstel te horen: " - dat ze onbeveinst als voor die ooghen in de tegenwoordigheit Gods zullen verclaren, of se haer van harten willen laeten reformeren nae den woorde Gods ende sich den kerckenordeningh conform der unieerde provinse deser Nederlanden

onderwerpen ende sich te laeten examineren in de princepaele articulen des christengelooffs." De pastoors trokken zich na het horen van deze opdracht terug om met elkaar te overleggen. Vervolgens vroegen zij in de vergadering om de artikelen op schrift te ontvangen en zes weken bedenktijd te krijgen, waarna zij zich zouden laten examineren. Ondanks de boetes die hun werden opgelegd bij hardnekkig volhouden, zoals het moeten verlaten van hun woonstee en het opgeven van alle privilegieën en inkomsten, hield een aantal voet bij stuk, waaronder ook pastoor Jacob Santvoort.

Toch moet hij zich hebben bedacht want op de vergadering van de classis in september 1600 wordt wel melding gemaakt van de aanwezigheid van papen in Peize, Roden en Eelde, maar niet meer in Roderwolde. Wel staat in de verslagen vermeld dat de predikantsplaats in Roderwolde nog steeds vacant is.

Aan de hand van de verslagen van de eerste classisvergaderingen kunnen we met zekerheid aantonen dat de laatste pastoor van Roderwolde, Jacobus Santvoort, **niet de Spaanse troepen gevolgd is** tijdens hun terugtocht naar het zuiden. Verderop zullen we zien dat hij nog verscheidene jaren na 1594, het jaar waarin de hervormde godsdienst officieel werd ingevoerd, zijn eigen gemeente trouw is gebleven.

Het kerkvoogdenboek van Roderwolde, 1538-1608

Het lijkt wel zeker dat het grootste gedeelte van de kerkadministratie voor 1600 inderdaad verdwenen is, maar niet alles!

In het Drents Archief in Assen vinden we onder inventarisnummer 374 van het Oude Staten Archief de volgende omschrijving: *Aantekeningboeken omtrent de administratie der kerkvoogdij van Roderwolde*. In de omslag zitten twee kleine met de hand ingeschreven boekjes, gedeeltelijk in perkament gebonden

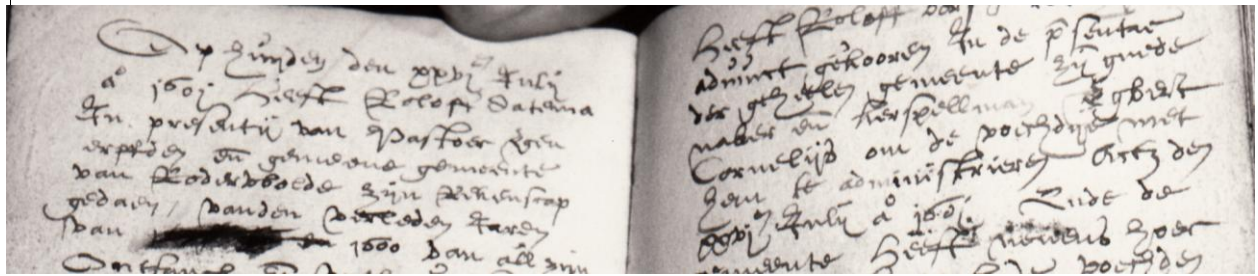

Links Boek II over de jaren 1608-1637, rechts Boek I van 1538-1608.

Boek I begint in 1538 en is in feite een persoonlijk notitieboekje van de pastoors, waarin zij de inkomsten en uitgaven van de kerk en de vicarie vermeldden. Het achterste schutblad is een restant van een ouder middeleeuws missaal. Met enkele onderbrekingen volgen de jaren chronologisch tot 1608.

De roerige jaren voor de Hervorming ontbreken totdat in 1600 de kerkvoogden Reiner Jans en Roeleff Datema (laten) aantekenen dat zij "yn de foechdye" zijn gegaan. In het volgende jaar, anno 1601, verneemt men dat Roloff Datema "in presenty van pastoor eigenerffden ende gemeene gemeente van Roderwolde zijn rekenschap (heeft) gedaen, van den verleden jaren van ... 1600 van all sijn ontfanck ende uuthgave -." Daar de eerste hervormde predikant pas in 1602 zijn intrede doet in de kerk van Roderwolde, zal de genoemde pastoor ongetwijfeld nog Jacob

Santvoort zijn geweest

In 1601 schreef pastoor Jacobus Santvoort voor de laatste keer in het administratieboek van de kerkvoogden.

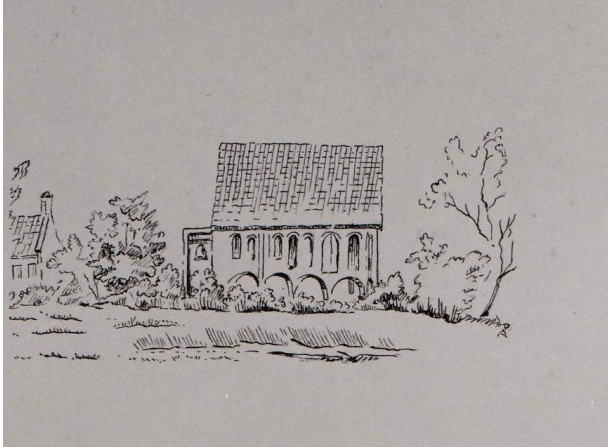
We lezen vervolgens dat in 1602 een predikant, welke wordt daar niet genoemd, een proefpredikatie heeft gehouden, waarvoor hij een halve daalder ontving : " een halve dalder de den pastoor krech doe he eerst sijn presentaetie dede." De eerste predikant nieuwe stijl werd uiteindelijk Johannis de Bruyne, tevens predikant te Eelde. De Bruyne bleef hier tot 1612 en vertrok daarna naar Oosterwolde in Friesland.

Dat het moeilijke jaren voor de kerkgemeente waren, bevestigt de schrijver van het jaaroverzicht anno 1602, wanneer hij spreekt van de "truble" (problemen), die langer geduurd hebben dan men had voorzien. De mensen moesten duidelijk wennen aan de nieuwe kerkorde. Voor het eerst moesten zij belijdenis doen van hun nieuwe geloof en lid worden van de kerkgemeente. In Roderwolde stonden de kerspellingen blijkbaar niet te dringen om zich als officieel lidmaat te laten inschrijven: in 1630 waren er buiten de predikant en zijn gezin slechts twee lidmaten. Op de classisvergaderingen werd regelmatig geklaagd over het gebrek aan kerkelijke ijver in Roderwolde, men "wilde hier nergens aan". Wel waren er talrijke "mennisten", aanhangers van de verboden leer van Menno Simonsz uit Friesland.7)

De nieuwe leer was van bovenaf opgelegd, en niet iedereen zal de noodzaak van een dwingende kerkhervorming hebben ingezien of makkelijk hebben aanvaard. Het tij viel echter niet te keren, dus moest ook pastoor Santvoort goedschiks of kwaadschiks het veld ruimen. Na 1601 ontbreekt ieder spoor van hem.

Voordat de predikant de nieuwe godsdienst kon preken, moest het kerkgebouw ontdaan worden van de symbolen van de paapse leer. We weten niet of hier ooit een beeldenstorm geweest is, maar in 1602 worden ook de laatste herinneringen aan de oude dienst verwijderd: de kerkvoogd noteert in dat jaar dat er viii (8) gulden uitbetaald is "vant alter breken"(het afbreken van het altaar, red). Uit oude, misschien niet geheel betrouwbare beschrijvingen, weten we dat de wandschilderingen mogelijk niet helemaal door een verse kalklaag zijn bedekt. J.C. Peters beschrijft in 1892 op schilderachtige wijze de oude kerk: "Het kleine, oude kerkje te Roderwolde, met zijn met opschriften voorziene muren, was aan St. Jacobus gewijd, en vormde, omgeven door zijn geboomte en met de galg die tegen den recht gesloten oostgevel steunde en waaraan de klok hing, een waar schilderstukje;" 8). (afb.4)

De Provinciale Synode had de grootste moeite om de kerkprovincie te zuiveren van de roomse leer. In de visitatierapporten wordt bij herhaling melding gemaakt dat er steeds meer in goede staat verkerende, dus nieuwe kruisen, verschenen op de kerkhoven.9) Ook in Roderwolde zag men blijkbaar de noodzaak niet in van een radicale vernieuwing van het kerkelijk leven. In 1631 stonden er nog steeds kruisen op het kerkhof, ondanks het advies van de Synode om deze door de schulte te laten vernietigen. Nog in 1641 constateerden de afgevaardigden van de classis tijdens hun visitatie dat er nog steeds een groot kruis op het kerkhof te vinden was.10) Geen wonder dat pastoor Jacobus Santvoort nog jaren na de Reformatie in het eigen dorp kon blijven werken: men hing hier sterk aan het oude en bekende.

Bouwmeester J.C. Peters maakte een kopie van een anonieme 18^e eeuwse tekening. Later onderzoek heeft uitgewezen dat de klokkenstoel los van de kerk stond aan de zuidwestzijde van de begraafplaats.

Boek I houdt abrupt op in 1607, hoewel het nog maar voor een kwart is vol geschreven. Achterin vinden we nog een aantal aardige historische details, bijvoorbeeld dat Geertruid Ansinck, de dochter van de pastoor, in 1539 trouwt met Symen Willem. Hoewel de administratieve verslagen eindigen met het jaar 1607 treffen we een kwitantie aan uit 1608, waarin ene Anna van Voort met een mooie gothische handtekening onderschrijft dat zij een "halve Spaansche cluyt" (ongeveer 25 stuivers) heeft ontvangen. Ook is er een lijst met patroonslanden die waarschijnlijk niet veel zal verschillen van het bezit van de kerk uit de 20e eeuw.

Boek II is van een iets groter formaat en sluit met het jaar 1608 aan op het vorige. Het is ononderbroken volgeschreven door de elkaar opvolgende voogden met verslagen over het beheer van de kerk en haar bezittingen van 1608 tot 1637.

Hoe de geschiedenis van de kerk in de 17e eeuw verdergaat, kunnen we lezen in de Diaconieboeken, beginnend bij het jaar 1661 en met onderbreking bijgehouden tot 1882. Deze worden eveneens bewaard in het Drents Archief te Assen.

Na de Reformatie

Over de inhoud van de twee boekjes is veel wetenswaardigs te vertellen. Zo krijgt men een goede indruk hoe de kerk er moet hebben uitgezien, hoe het gebrek aan middelen ook toendertijd het onderhoud van kerk, pastorie en school heeft bemoeilijkt. Men vindt er de namen van 16e eeuwse pastoors, van koster die tevens schoolmeester en organist waren (er was inderdaad in de 16e eeuw al een orgel in Roderwolde!), van ambachtslieden en andere inwoners van het kerspel. Men vindt er echter geen doop- of overlijdensgegevens in. Het lijkt erop dat deze kerkregisters en overige papieren werkelijk verdwenen zijn.

Toch wordt hier en daar het vermoeden gewekt dat er zelfs nog in de 17e eeuw meer kerkboeken bekend zijn geweest behalve de twee "aantekenboekjes". Ds. Datema had dat reeds opgemerkt in zijn onderzoek naar de stamboom van de familie Datema uit Roderwolde. Hij schrijft o.a. dat Hindrik en Roelof Datema in 1635 als getuigen genoemd worden en vertellen dat "Roderwolde voorheen kerkeboeken van groter en dikker formaat bezat, waarin zij wel hadden zitten lezen." 11). Er zijn meer aanwijzingen dat er inderdaad ook nog enkele jaren na het vertrek van Jacobus Santvoort boeken verdwenen zijn.

Van de oude St. Jacobskerk uit de tijd van pastoor Jacobus Santvoort resteert alleen nog het oude 15^e eeuwse doopvont. (foto H. Boerema)

Onlangs bleek dat er in het Archief van Assen een Protocol bewaard wordt waarin de gerechtelijke uitspraken genoteerd staan van de Advocaat-Fiscaal van de Lantschap.¹²⁾ De Advocaat-Fiscaal werd door Drost en Gedeputeerden aangesteld om er o.a. op toe te zien "dat de geestelijke goederen tot godtsaligen saecken ende egeenssints (geenszins, red.) tot privaten nuth misbruyckt worden."¹³⁾ Tot zijn taak behoorde het opsporen van reeds verduisterde en het waken tegen de verdere verduistering van geestelijke goederen. De eerste Advocaat-Fiscaal van Drenthe was Herman van Wormbs, de latere schulte van Eelde, die in 1607 werd opgevolgd door Dr. Melle(rus) Brunsema. Op 2 maart 1608 laat Dr. Brunsema het volgende optekenen:

"De kerckvoochden van Roewolde van Dr. Brunsema gedaget wesende, hebben int gerichte angenoemen tegen den naesten rechtdach te laeten macken een nieuw kerckenboeck, ende daer in tekenen d'opkomsten van de kercke, pastorye vicarye & costerye goederen, mitsgaders de swetten van de bouw & hooilanden. Ende insgelix overgaven alle oude brieven, cladden & registers de kercke (-) voors. goederen toucherende." (zij, de kerkvoogden overhandigden alle schriftelijke stukken met betrekking tot de bezittingen van de kerk, red.)

Hier vinden we misschien eindelijk het raadsel opgelost van de verdwenen kerkregisters. Op last van Drost en Gedeputeerden moesten de kerkvoogden alle oude boeken inleveren bij de advocaat-fiscaal, vandaar dat boek I in 1607 abrupt ophoudt, en dat de toenmalige kerkvoogd in 1608 met een nieuw boek is begonnen (Boek II). Dat er tot op dat moment nog altijd meerdere kerkboeken aanwezig waren, en dientengevolge niet verduisterd zijn door Pastoor Santvoort, blijkt uit de kwitantie die Anna van Voort later dat jaar ondertekende en waarin zij het volgende bevestigt: "Ick ondergeschreven becenne ontfangen toe hebben van Luytjen Jansens een halve spanse cluyt foer die tue (twee, red.) boucken dye mijn salge man van hem ontfangen heeft uunde geapprobert heeft van rechtswegen den 15 oct. 1608."

Uit onderzoek blijkt dat deze Anna van Voort, een vreemde naam in het Noordenveld uit het begin van de 17^e eeuw, was getrouwd met Dr. Melle Brunsema.¹⁴⁾ De kerkvoogdij heeft klaarblijkelijk de gevorderde boeken overgedragen, inclusief Boek I, maar moest wegens aanvankelijke nalatigheid een boete van een halve spanse cluyt betalen. Aangezien de Advocaat-Fiscaal in september 1608 kort na het gerechtelijk bevel is overleden, had zijn weduwe recht op het innen van de boete.

Vermoedelijk heeft de Advocaat-fiscaal, of zijn opvolger, wel de twee ons bekende kerkboeken

aan de kerkvoogdij teruggegeven, maar niet de overige papieren en registers. Mogelijk komen ze ooit nog tevoorschijn uit de kelders van het Archief.

Door de vondst van deze twee zeer oude aantekenboekjes kan ook het tweede misverstand definitief uit de weg geruimd worden: er is gelukkig wel degelijk het een en ander bekend over deze interessante periode in de kerkgeschiedenis van Roderwolde.

De oude St. Jacobskerk stond in oost-west richting midden op de huidige begraafplaats. (foto J. Smit)

1. T.A. Romein, *De Hervormde predikanten in Drenthe, sedert de Hervorming tot in 1861*, Groningen, J.Oomkes Jzn, blz. 101 e.v..
2. J.S. Magnin, *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe*, 1855.
3. H.C.P.Blom, *Inventaris van de Archieven der Hervormde gemeente Roderwolde*, 's Gravenhage, 1970, blz. 121 e.v.
4. G.J.van Dijk-van Eerden en P. van der Velde (red) e.a., *Rowol toendertied, van kerspel naar buitendorp*, Roderwolde, 1989, blz.50.
5. M. Hartgerink-Koopmans, *Het geslacht Ewsum*, J.B. Wolters, Groningen, blz.273.
6. Zie *Acta der eerste classicale en synodale vergaderingen (1598-1620) 1572-1620*, door J. Reitsma en S.D. van der Veen, deel 8, Groningen, 1892-1899.
7. Mr. J.W.T.M. Beekhuis-Snieders,; *Nadere toegang op de protocollen van de Provinciale Synode van Drenthe (1622-1809)*, Assen,1990, blz 72 e.v.
8. C.H. Peters, *Oud-Drentse kunst*, in *Nieuwe Drentse Volksalmanak*. 1893, blz. 83.
9. Mr. J.W.T.M. Beekhuis-Snieders, idem, blz. 86.
10. Idem, blz. 88.
11. P. Datema, *De Datema's loten van dezelfde stam?*, in: *Roon*, nov.1989 en jan. 1990.
12. (Protocol van) *"Sententiën van giestelijke goederen (bij Drost en Gedeputeerden) gepasseert opte anclachten Hermanni van Wormbs loco advocati fiscalis, 1603,1604,1605,1606; opte anclachten in voirgaende qualiteit doctoris Melle Brunsema, 1607,1608,1609,1610, 1611, 1612,1613."* OSA 0001, inv.nr. 162.
13. Volgens art. 9 der instructie dd. 8 december 1601, idem.
14. In het *Nieuwsblad van het Noorden* van 30 mei 1996 verscheen een artikel over Dr. Melle

Brunsema. Hij was geboren in Appingedam en opgeleid als jurist te Leiden .Van 1596 tot 1601 was hij de eerste hoogleraar in het Romeins recht en in het natuurrecht te Groningen, 18 jaar voordat de Groninger Academie officieel werd opgericht.

Bijlage.

afb. 1: Links Boek II (1608-1637), rechts Boek I (1538-1608)

afb. 2: Het schutblad van het oudste boekje met de Latijnse tekst op een stuk perkament,
overblijfsel van een Middeleeuws missaal.

afb. 3: De eerste aantekening na de Reformatie in 1602.
In het midden van de rechterpagina staat de geciteerde tekst over "de truble".

afb. 4: De oude kerk getekend vanaf de noordkant door een anonieme kunstenaar. Het huisje links werd waarschijnlijk door de koster bewoond en werd omstreeks 1800 afgebroken.
(coll. Fotoarchief Drents Museum).